

O REFERENDO ESTATUTARIO DE 1936 NA COMARCA DE FERROL

Xosé Manuel Suárez Martínez
CEIP Igrexa-Cabanas
O Vicedo. Lugo

INTRODUCCIÓN

Ata hai ben pouco, os libros de historia non xulgaban a polémica aprobación popular do 28 de xuño de 1936 do 1º Estatuto de Autonomía de Galicia. Limitábanse a recolle-los datos oficiais aceptándoos como certos; quizais era o temor a parecer sospeitosos de defende-lo centralismo. A verdade é que os nosos historiadores pasaban lixeiros polo proceso desenvolvido na II República no que por primeira vez se intentaba estruturar unha institución de goberno propia. Ramón Villares, en 1984, aínda escribía:

É preciso agardar polo trunfo do Frente Popular en 1936, no que se integra o Partido Galeguista, para que se celebre o tal plebiscito estatutario que, efectivamente, ten lugar o 28 de xuño de 1936, cuns resultados extremadamente sorprendentes (votou afirmativamente o 74 por cen do censo electoral) e moi superiores ás esixencias constitucionais¹.

No fondo deste tratamento tan coidadoso había unha falla de investigacións sobre a II República en Galicia,

unha herdanza da dictadura que pesaba sobre a historiografía española contemporánea e que impedía explica-lo sucedido con claridade.

A postura máis recente dos que traballan os textos históricos é a de presentar claramente a existencia dunha fraude nos resultados da votación dese derradeiro domingo de xuño de hai 63 anos, aínda que non se conte con probas documentais.

O éxito electoral debeuse máis á manipulación electoral acordada cos outros partidos republicanos —[...]— que como resultado da intensa e activa campaña pro-autonomía dinamizada polo PG en maio e xuño de 1936, mediante mitins, conferencias, edición de panfletos e folletos, carteis a prol do estatuto e, mesmo, medios audiovisuais.²

Agora ninguén dubida de que unha revisión histórica obxectiva non ten por qué abafa-la personalidade dun pobo, máis ó contrario, sería unha historia ficticia de carácter propagandista a que lle faría dano a un proxecto social de identificación. A Historia só pode ensinar desde a verdade, nunca coa

1 R. Villares, *A Historia*, Vigo, Galaxia, 1984, páx. 218.

2 J. G. Beramendi, X. M. Núñez, *O nacionalismo galego*, Vigo, A Nosa Terra, 1995, páx. 164.

ocultación dos feitos e a creación de mitos. Para fundamentala tese de que se produce a manipulación á que nos referimos é imprescindible recorrer ós fondos de arquivos municipais, que despois dun abandono eterno están sendo desde hai uns anos recuperados para unha boa conservación e catalogación. Desta maneira, logo de investigar en varios concellos do norte da provincia da Coruña, atopamos actas de catro mesas (documentos orixinais, non copias) redactadas e asinadas polos seus compoñentes, que constitúen unha proba que máis adiante analizamos.

O PROCESO

Tralo atraso na convocatoria do referendo provocado polos gobernos republicanos desde a aprobación do proxecto de estatuto en 1932 polo 77 % dos concellos de Galicia, a victoria do Frente Popular en febreiro de 1936 facilitaba salta-lo derradeiro atranco para o Estatuto de Autonomía de Galicia, un proxecto do programa do Partido Galeguista asumido pola coalición frentista, e só faltaba a aprobación en plebiscito polos dous tercios a favor dos inscritos no censo electoral. A abstención tiña entón un valor negativo, polo que non era doado conseguir que o pobo galego acudise en masa ós colexios electorais para depositalo voto. Resultaba desde logo contradictorio que a Constitución republicana de 1931

non fose aprobada nas urnas e que, sen embargo, unha das súas consecuencias, o dereito a establecer un goberno autónomo por unha nacionalidade ou rexión, si debía contar con maioría absoluta, xa non de votantes senón dos censados. Deste feito laiábase Castelao tralo alzamento do 17 de xullo do 36, coa carraxe recoñecible dos que tiveran que falsificar as actas do referendo por unha obriga legal inxusta, ficando ademais todo varrido polo golpe militar das forzas reaccionarias centralistas:

Se o pobo hespañol se vise obrigado a referendar a Lei fundamental da República antes de derrubar a monarquía, ¿teríase producido aquel clamoroso entusiasmo do 14 de abril? ¿Estariamos seguros de contar cos dous tercios do corpo electoral de toda Hespaña, nun plebiscito do pobo hespañol, a favor da Consitución vixente?

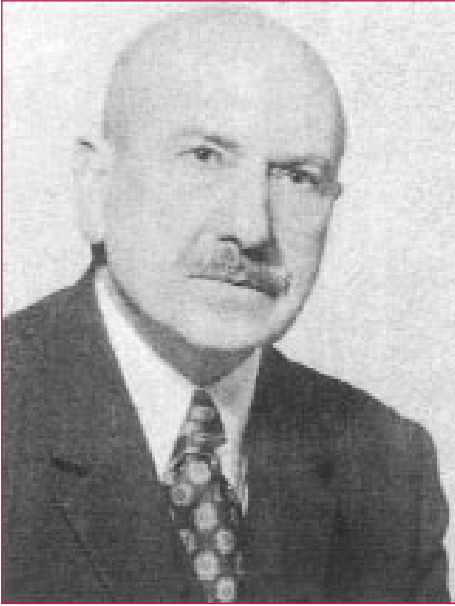
O pobo somentes dixo que quería unha República, pero non emiteu diréitamente o seu voto a prol da Constitución³.

A CAMPAÑA

Entre maio e xuño de 1936 vaise desenvolver unha intensa actividade, coa participación de políticos republicanos, galeguistas, socialistas, sindicalistas e comunistas, co fin de fomentar a imprescindible participación popular o 28 de xuño.

Entre os ferroláns que destacan na campaña pro estatuto hai que mencionalo galeguista Ricardo Carballo Calero, que xa participara na redacción

3 A. Rodríguez Castelao, *Sempre en Galiza*, Bos Aires, 1974, pág. 78.

Ricardo Carballo Calero.

do primeiro anteproxecto de Estatuto de Galicia, realizado en 1931 por unha comisión do Seminario de Estudos Galegos e que despois achegou emendas á segunda redacción do texto de 1932; José López Bouza, de Izquierda Republicana, procedente de ORGA, que encabezaba en 1936 a xestora da Deputación Provincial coruñesa, e que presidirá as reunións do Comité Central da Autonomía de Galicia. Unha vez aprobado o referendo, será este ferrolán o encargado de entregalo ó Presidente das Cortes de Madrid, á fronte dunha comisión de parlamentarios galegos. Nas xuntas do Comité

Central participaron ademais Xaime Quintanilla, como vocal, e como delegado do PSOE outro ferrolán, Marcial Fernández Vázquez⁴, quen ó lado de Quintanilla sobresaí como propagandista da autonomía para Galicia dentro do seu partido.

O PSOE mudou totalmente de actitude sobre o plan autonómico. Pasou de rexeitalo en 1932 como un proxecto burgués, a velo como favorecedor dos intereses do proletariado galego. Inflúen neste cambio o feito de ser agora un obxectivo político do Frente Popular —condición para a entrada do PG na coalición— e a ilusión de varios dirixentes socialistas galegos por velo realizado. O certo é que o concello ferrolán, dominado polo PSOE, asiste en pleno á sesión do Comité Central da Autonomía o 17 de maio de 1936, e que Xaime Quintanilla fala en numerosos actos da campaña, escribindo en *El Obrero*⁵ na véspera do referendo:

Me parece un poco imprudente la indiferencia y hasta la hostilidad con que algunos socialistas, pocos, sin duda, miran el problema del Estatuto gallego. Los socialistas fuimos siempre autonomistas, tanto en el plano internacional como en el nacional. [...] En el plano nacional uno de nuestros Congresos —y aún está vigente el acuerdo— se declaró partidario de la ‘confederación republicana de las nacionalidades ibéricas’. Admitida esta existencia es imprescindible el reconocimiento del derecho de esas nacionalidades a la autodeterminación, al gobierno propio. Una de esas nacionali-

⁴ Empregado no Hospital da Mariña, será o director xeral de Carabineiros da zona republicana durante a Guerra Civil.

⁵ *El Obrero*, órgano da Agrupación Socialista de Ferrol, núm. 1008, 27-6-1936.

dades, con derecho a gobernarse a sí mesma, es Galicia. Los socialistas, conformes con este principio somos, pues, socialistas ortodoxos, socialistas que estamos dentro de las normas clásicas de nuestro Partido.

A campaña “Pro Estatuto Gallego” ten en Ferrol, o domingo 14 de xuño, un acto no teatro Jofre ás 11 da mañá, ó que asisten representacións da Coruña, Ortigueira, Pontedeume, Serantes, As Pontes e Cedeira. Un panfleto do comité de propaganda da zona de Ferrol, escrito en galego, afirma que a autonomía permitirá poñer fin ó caciquismo centralista, a realización da reforma agraria, organiza-la administración atendendo ás células naturais da xeografía humana do país e ó ensino dos idiomas castelán e galego. A folla do Frente Popular remata coa consigna nacionalista: “¡Viva Galicia Ceibe!”⁶. No escenario do Jofre están ese día representando as súas localidades os alcaldes da Coruña (o socialista Suárez Ferrín), Ferrol (o socialista Santamaría), Serantes (Porto Leis, de Izquierda Republicana), Cedeira (Manuel Fernández, tamén de IR) e de Mugardos (Prieto Balsa, do PCE), así como secretarios municipais e concelleiros de varias vilas. Presenta o acto Fernando Carballo, de Unión Republicana, funcionario do Concello de Ferrol.

Fernando Barcia, da Federación de Ensino de UGT, é o primeiro orador, quen manifesta que é autonomista por diversas razóns: por galego, por socia-

Xaime Quintanilla Martínez.

lista, por antifascista e como pedagogo; fala dos erros da Historia que ata o de agora se lles ensinaron ós nenos e do descoñecemento da xeografía rexional nos escolares. O comunista Jesús Regueiro di en galego que Galicia está no mapa para as cargas soamente. Avelino López, de Izquierda Republicana de Lugo, incide en que a autonomía non é hostilidade nin illamento. O ferrolán Alfonso de Cal, de Unión Republicana, menciona como un fallo do centralismo as leis que non se axustan ó medio rexional. Fernández del Riego, polo PG, expresa

⁶ A información do mitin é do diario ferrolán *El Correo Gallego*, 16-6-1936.

a postura do seu partido: os galeguistas queren a liberación integral de Galicia, pero confórmanse co estatuto, “queremos los galleguistas destruir todos los imperialismos, constituyendo las nacionalidades pequeñas para constituir un federalismo universal que traiga la verdadera libertad y la verdadera justicia”. O socialista Marcial Fernández, tamén en galego, intenta esperta-lo interese dos traballadores polo sistema autonómico, dicindo que as angustias do labrego, do mariñeiro e do traballador en xeral non terán solución se non se aproba o Estatuto:

tenemos los obreros que ser la piedra angular de la Autonomía, en fraternidad con todos los pueblos de España pero no con inferioridad ni con ultraje. [...] La Autonomía de Galicia es para nosotros una gran empresa que resucitará las energías y el vivir de Galicia en busca de la personalidad gallega contra el fascismo.

Remata o mitin cantando os presentes, todos en pé, o himno galego.

Actos similares reproducense na zona de Ferrol; o domingo 21 de xuño en San Sadurniño, coa intervención de Fernando Rivas do PCE, Luis Ferreiro do Partido Sindicalista e Rodríguez Tenreiro do Partido Galeguista; en Moeche, o 23. *El Correo Gallego*⁷ engade que “hoy se celebrarán actos análogos en varios pueblos de la comarca y lo mismo en días sucesivos”. A campaña continuará ata o mesmo 27 de xuño, véspera do plebiscito, data na que o

Comité Ejecutivo da Autonomía aínda pensa organizar en moitas poboacións actos de exaltación galega.

AVOTACIÓN

Pero o pobo non vai responder ó esixido na convocatoria. Ó ser necesaria a aprobación do 66,66 % do censo, máis de 885.000 votos afirmativos, os responsables do Frente Popular que dirixen a organización do plebiscito falsean actas en toda Galicia. Así, segundo G. Llorca,

la votación del Estatuto, en la que muchos colegios electorales ni siquiera abrieron, fue trapeada en Ferrol por Fernando Carballo, uno de los fundadores de Unión Republicana, que dirigió el escrutinio, resultando de tal forma que habiendo ido a votar el 2 % del censo, apareció favorable el 95 %.⁸

Oficialmente, dun censo de 13.967 electores ferroláns, votan a favor 12.440, o 89 %⁹.

A gran participación electoral que amosan os resultados oficiais contrasta coas noticias dos xornais, que cualifican a xornada de fría no que se refire ó mal tempo daquel chuvioso domingo de verán e ó pouco entusiasmo participativo visto nos colexios de votación. No Arquivo Municipal de Cedeira gárdanse as actas de dúas mesas do plebiscito, clarificadoras da súa falsidade. Estes son os datos¹⁰:

⁷ ECG, 24-6-1936.

⁸ G. Llorca, *Los partidos políticos en Ferrol durante la II República*, Ferrol, 1987, páx. 89.

⁹ ECG, 30-6-1936.

¹⁰ Arquivo Municipal de Cedeira: exp. de eleccións, atado 278.

Cadro 1. Resultados do referendo estatutario en dúas mesas de Cedeira.

Seccións:	Esteiro	San Román
Electores:	477	571
Votantes:	423	514
Votos a favor:	423	514
Votos en contra:	0	0
Porcentaxe de votos a favor:	100%	100%
Porcentaxe do censo a favor:	88,7%	90%

A acta da mesa da parroquia de Esteiro está asinada, como presidente, por un concelleiro cedeirense do Frente Popular. Non reflicten os documentos, como vemos, nin un voto en branco, negativo ou nulo, de maneira que o cen por cento dos votantes votaron afirmativamente.

No concello de Ortigueira é notoria a diferenza que existe nos resultados dunhas mesas a outras: mentres un centro parroquial non abre, e cando na mesma vila ortigueiresa só se rexistran 25 votos a favor, nou-

tros colexios votaron afirmativamente o 95 % do censo (mesas de Cariño) e mesmo o 97 (Devesos). Ó final superábase o 71 % de votos afirmativos. Temos datos da votación en todo o concello (24 mesas) gracias ó semanario *La Voz de Ortigueira*¹¹, voceiro do Partido Agrario de Leandro Pita Romero, político aliado á ORGA de Casares Quiroga en 1931, que logo se foi decantando pola colaboración cos radicais e actuou como ministro da Mariña en 1933.

Cadro 2. Resultados do referendo estatutario en Ortigueira.

Mesas	Electores	Votos afirmativos	Porcentaxe
Ortigueira	607	15	2,5
Ortigueira	562	10	1,8
Barbós	555	500	90
Cuíña	486	457	94
Senra	601	550	91,5
Neves	600	429	71,5
Devesos	596	580	97,3
San Cristovo	597	113	19
San Salvador	594	2	0,3
Ladrido	605	562	92,9

Mesas	Electores	Votos afirmativos	Porcentaxe
Espasante	487	450	92,4
Céltigos	591	8	1,4
Loiba	581	526	90,5
Pedra	604	548	90,7
Pedra	570	541	95
Cariño	601	572	95
Cariño	601	570	95
Mera (Santiago)	592	550	93
San Adrián	576	541	94
Feás	381	330	86,7
San Clodio	598	535	89,5
San Clodio	602	540	89,7
Mera (Sta. María)	595	530	89
Insua	597	0	0
TOTAL	14.295	10.235	71,6

A votación en dúas mesas de Cerdido confirma a existencia de irregularidades; aquí tamén tódolos electores votan afirmativamente. Estes son os datos que reflicten as actas¹² redactadas polos membros desas mesas:

Cadro 3. Resultados do referendo estatutario en dúas mesas de Cerdido.

	Mesa A	Mesa B
Electores censados:	418	416
Papeletas liidas:	309	408
Votos a favor:	309	408
Porcentaxe de votantes a favor:	100 %	100 %
Porcentaxe do censo a favor:	73,9 %	98 %

A documentación de Cerdido inclúe listaxes nominais de votan-

tes que tamén reflicten a descarrada manipulación, xa que foron realizadas escribindo os nomes en grupos que coinciden na primeira letra do apelido, é dicir, que case se fixeron en orde alfabética. A acta da mesa B está asinada polo presidente da agrupación local de Izquierda Republicana.

No gráfico circular expresámo-la diferenza entre os votos afirmativos e o resto (sobre todo a abstención) cos datos das mesas analizadas dos tres concellos, en porcentaxes sobre o censo; é evidente, aínda que só dispoñemos de datos parciais para dous deses concellos, que a esaxeración nunhas mesas contrarrestou os datos negativos daqueles colexios nos que non foi posible a manipulación.

12 Arquivo Municipal de Cerdido: exps. de eleccións, atado 459.

Portada de *O Anarquista*, A Coruña, 1924, de Leandro Pita Romero, quen tamén escribiu obras de tema político.

CONCLUSIÓN

Semella claro que a fraude estivo estendida, non se limitou a esta zona, pero foi provocada pola esixencia legal de que os votos afirmativos superasen os dous tercios dos censados, un nivel de votación popular que o noso actual estatuto autonómico tampouco tería acadado.

A falsificación da documentación naceu nos mesmos colexios electorais, se ben non podemos desbotar que tamén se producira nun nivel superior.

O feito de que foran os concellos gobernados por xestoras do Frente Popular os que organizaran o plebiscito, financiándoo no ámbito local e nomeando os membros das mesas, ó tempo que a dereita —tralo fracaso das eleccións de febreiro— optaba a esas alturas polo recurso á violencia do golpe de estado para chegar ó poder e renunciaba a participar na campaña e a nomear interventores, favoreceu a realización do engano. Pero hai que lembrar que na II República non se eliminara de todo a práctica da manipulación electoral, que gozaba dunha longa tradición en España desde a Restauración: déranse casos de fraude nos comicios dese mesmo ano —o 16 de febreiro de 1936— e no referendo de 1933 do Estatuto vasco, aínda que en menor medida, como sinala Beramendi¹³.

13 J. G. Beramendi, *op. cit.*, pág. 326.

Por riba da manipulación, hai que incidir na vontade dos partidos do Frente Popular de dotar a Galicia dun estatuto de autonomía hai máis de sesenta anos, pero nunca será posible medi-lo nivel de aceptación da proposta a través dos resultados do referendo de xuño de 1936; a opinión popular foi-nos agachada aquel día e para sempre.

BIBLIOGRAFÍA

- J. G. Beramendi, e X. M. Núñez, *O nacionalismo galego*, Vigo, A Nosa Terra, 1995.
- González Probados, M., *O socialismo na II República*, Sada, Edicións do Castro, 1992.
- Llorca, G., *Los partidos políticos en Ferrol durante la II República*, Ferrol, 1987.
- Rodríguez Castelao, A., *Sempre en Galiza*, Bos Aires, 4ª ed., 1974.
- Suárez, X. M., *O alzamento de 1936 no norte da Coruña*, Sada, Edicións do Castro, 1993.
- Villares, R., *A Historia*, Vigo, Galaxia, 1984.

